MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता

Special Issue, August 2019

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

आणि

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषयाअंतर्गत

राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय

संपादक

डॉ.बाळासाहेब मुंडे

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

38) वृद्धांच्या कौटुंबीक समस्या
प्रा. तांदळे सुरेंद्र सुंदरराव, जि.बीड ||123

39) वृध्दांच्या समस्या आणि कारणे
प्रा. डॉ. गोरे. बी. एम., लातूर ||125

40) वृध्दांच्या समस्येची कारणमिमांसा
प्रा. रामराव चव्हाण, लातूर ||127

41) वृध्दांच्या समस्या : कारणे व उपाय
मुसळे आनंद रामदास, लातूर ||129

42) वृध्दांच्या समस्यांना जबाबदार कारणे
प्रा.डॉ.मगर विलास किसनराव, रायगड ||131

43) वृद्ध नागरीकांचे कल्याण : एक आव्हान
प्रा.डॉ. अंजली जोशी -टेंभुर्णीकर, लातूर ||133

44) वृध्दाच्या समस्या : कारणे आणि उपाय
प्रा. डॉ. डी. वाय. रणविर, नांदेड ||136

45) वृध्द आणि सामाजिक सुरक्षा
डॉ. विठ्ठल भिमराव मातकर, बीड ||139

46) वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना
प्रा.डॉ. आर.डी. खताळ, बीड ||142

47) वृध्दांच्या समस्यावरील उपाय योजनांचा अभ्यास
डॉ.सौ.मनिषा देशमुख, घाटनांदूर ||145

48) वृध्दांच्या कौटूंबिक समस्या
प्रा. डॉ.विजय पोकळे, ता. आष्टी जि बीड ||147

49) वृध्दांच्या सामाजिक समस्या
डॉ. बी.एल. म्हस्के,, जालना ||150

50) वृध्दांच्या सामाजिक सुरक्षिततेची दयनीय अवस्था एक अध्ययन
सुकेशिनी संजय जोगदंड, अंबाजोगाई जि. बीड ||153

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

46

वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना

प्रा.डॉ.आर.डी. खताळ
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
महिला महाविद्यालय, गेवराई जि.बीड

****

प्रास्ताविक -

पारंपारिक काळापासून भारतीय समाजात मानवी जीवनाच्या चार अवस्था मानल्या जातात. ब्रम्हाचर्याश्रम, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम आणि संन्यासाश्रम. या प्रत्येक अवस्थेत (आश्रमात) व्यक्तिच्या कर्मांच्या बाबतीत निश्चितता झालेली होती. यातील सर्वात शेवटची अवस्था महत्वाची मानली गेली. साधारणतः सरकारी नोकरांच्या बाबतीत निवृत्तीनंतरचा काळ हा अतिशय महत्वाचा ठरतो. निवृत्तीनंतरचा काळात कार्यक्षमता राहत नाही. या अवस्थेला वृध्दत्व मानले जाते. आधुनिक काळात विशेषतः भारतात 'वृध्दांची समस्या' ही अनेक समस्यापैकी एक समस्या मानली जात आहे. अलिकडच्या काळात समाजातील संयुक्त कुटुंबाचे मोठ्या प्रमाणात विघटन होऊ लागल्याने 'वृध्दांची समस्या' निर्माण होताना दिसते.

तारुण्यात व्यक्तिच्या समोर विविध समस्या असल्यातरी त्यातून मार्ग काढण्याचे सामर्थ्य व्यक्तीत असते. शरीर आणि मानाच्या सामर्थ्यावर तो सहज त्यावर मात करु शकतो. पण वृध्दाप काळात मनाची तयारी असली तरी त्यासाठी लागणारे शारिरिक सामर्थ्य त्याच्यात राहत नाही. परिणामी वृध्दांना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते, त्यांना विविध क्लेशदायक प्रश्नांना तोंड द्यावे लागते. काही वेळा तर केवळ जीव जात नाही म्हणून जगण्याची वेळ वृध्दांवर येते. संयुक्त कुटुंबात वृध्दांच्या समस्या तात्काळ सोडविण्याचा प्रयत्न केला जात होता. मोठी मानसे, लहान मुले वृध्दांसाठी मोठा आधार होता. त्यांच्या आरोग्याची काळजी घेतली जात होती. मलमुत्र विसर्जन, खाण्या-पिण्याची अवस्था, आणि इतर आवश्यक गरजा सहजतेने पूर्ण होत होत्या. पण संयुक्त कुटुंबाच्या विघटनाने वृध्दांना या सर्व सुख सोयीपासून वंचित राहण्याची वेळ आल्याने वृध्दांची समस्या निर्माण झालेली दिसून येते. त्याशिवाय विविध प्रकारच्या नोकरी, व्यवसायाच्या निमित्ताने कुटुंबियाचे होणारे स्थलांतर झाल्याने वृध्दांची काळजी घेणारा असा कोणी राहिला नाही. तसेच नविन तंत्रज्ञान, वाहतुकीच्या साधनांची विपुलता, रस्त्याची व्यवस्था, नोकरीची शाश्वती नागरीकरण, औद्योगिकीकरणाचा विकास शिक्षणाचा प्रसार आणि प्रचार, शासकीय कामाची उपलब्धता, आरोग्याची सुविधा, पारंपारिक व्यवसायांचा -हास, नाविन्याची ओढ, धर्मावरील अविश्वास, प्रचार आणि प्रसार माध्यमांची उपलब्धतात इत्यादीमुळे ग्रामीण समाज जीवनात परिवर्तन घडून येण्यास सुरुवात झालेली आहे. गावातील आपुलकी, परस्परावंलबनाची, त्यागाची, सध्याची, मोठ्यांचा आदर भावना संपत चाललेली आहे. त्यामुळे वृध्दांच्या समस्या निर्माण होताना दिसतात.

शोध निबंधाचा उद्देश :-

वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा शोध निबंधाच्या अनुषंगाने निश्चित केलेले उद्देश खालीलप्रमाणे :-

१. भारतातील वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा अभ्यास करणे.

शोध निबंधाचे गृहितक: -

वृध्दासंबंधीचे कायदे आणि योजनांचा शोध निबधच्या अनुषगांने निश्चित केलेल ग, हितके खालीलप्रमाणे

१. वृध्दा संबंधीचे कायदे आणि योजनांचा वृध्दांच्या जीवनावर दुरगामी परिणाम झालेला दिसून येतो.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत शोध निबंधासाठी संशोधनातील दुय्यम तथ्य संकलन पध्दतीचा अवलंब केलेला असून त्यासाठी संदर्भ ग्रंथ, विविध पुस्तके, लेख, मासिके, वर्तमान पत्रे आणि इंटरनेटवर उपलब्ध असलेल्या माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. यावरुन प्रस्तुत शोध निंबधाचे लेखन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. वृध्दांची समस्या हि एक प्रमुख आणि व्यापक समस्या असून आधुनिक काळात या समस्येने उग्ररुप धारण केलेले दिसते. मानवी जीवनातील वृध्दावस्था जी शेवटची अवस्था मानली जाते. या अवस्थेत व्यक्तिला मानसिक आधार, सरंक्षणाची अत्यंत आवश्यकता असते. पण आज वृध्दांना अशा प्रकारचा मानसिक आधार मिळताना दिसत नाही. परिणामी वृध्द एकाकी जीवन जगतात. म्हणून अशा वेळी शासकीय पातळीवरुन विविध योजना सोयी सवलती देउन वृध्दांना सरंक्षण मिळून देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. अशा विविध शासकीय योजना आणि कायद्याचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा प्रयत्न या लेखातून केला आहे.

.'वृध्दांचा अर्थ'

मानवी जीवनाचे जन्मापासून मृत्यूपर्यंत विविध अवस्थेतून

MAH MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

[illegible]

१. [illegible] यांच्या मते,

"[illegible]"

२. [illegible] यांच्या मते,

"[illegible]"

३. [illegible] यांच्या मते,

"[illegible]"

४. [illegible]

"[illegible]"

५. [illegible] यांच्या मतानुसार

"[illegible]"

[illegible]

[illegible]

[illegible]

कायद्यात सुधारणा करणे आवश्यक आहे. कारण वृद्धांच्या बाबतच्या विविध कायद्यात अनेक त्रुटी आहेत. त्यात सुधारणा होणे काळाची गरज आहे.

१. वृद्धांना निवृत्तीवेतनविषयक कायद्याची सर्व राज्यात अंमलबजावणी झाली पाहिजे.

२. समाजातील सर्व स्तरातील उदा. श्रमिक, शिक्षणात्मक, हॉटेल श्रमिक, बांधकामावरील कामगार, अल्पभूधारक, असंघटित कामगार इत्यादी लोकांना वृद्धापकाळात निवृत्ती वेतनाची सोय होणे आवश्यक आहे.

३. वृद्धांच्या वयाची मर्यादा सर्वांसाठी समान असावी

४. वृद्धांना पेन्शन सहजतेने मिळाले पाहिजे.

५. वृद्धांच्या पेन्शनचा संबंध महागाई निर्देशांकाशी जोडणे आवश्यक आहे. इत्यादी.

• वृद्धांबाबतच्या शासकीय योजना :-

भारतात वृद्धांच्या कल्याणाची सुरुवात एकोणिसाव्या शतकाच्या शेवटच्या काळात ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी केली. पण त्या काळात केवळ अनाथ, अपंग, रोगी, [illegible] गरज होती. [illegible] ख्रिश्चन मिशनऱ्यांचा हेतू होता. [illegible] The Friend in need Society ही संस्था [illegible] स्थापन झाली. तर १९०५ मध्ये Little Sister's of the Poor ही संस्था कलकत्ता येथे सुरु झाली. [illegible] 'वृद्धाश्रम' सुरु झाले. [illegible] 'आनंदाश्रम' वृद्धाश्रमांची सुरुवात करण्यात आली.

वृद्धांच्या कल्याणासाठी विविध कार्यक्रम राबवून त्यांना आधार देण्याचा प्रयत्न झाला. त्याचे विवेचन खालील प्रमाणे करण्यात आले. :-

१. वृद्धाश्रम :-

वृद्धकल्याण कार्यक्रमात वृद्धाश्रम ही [illegible] मांडण्यात आली. वृद्धाश्रमात [illegible] व्यवस्था असते. या ठिकाणी वृद्धांना भोजन, निवास, कपडे, मनोरंजनाची सोय आणि वैद्यकिय सुविधा मिळते. [illegible]

२. दिनकेंद्र :-

भारतातील वृध्दांच्या कल्याण कार्यक्रमा अंतर्गत 'वृध्दांसाठी दिनकेंद्रे' यांचा समावेश होतो. या योजने अंतर्गत वृध्दांना सामाजिक व आर्थिक सुरक्षितता देण्याचा प्रयत्न होतो. मनोरंजन, खेळ, वाचनालय, इत्यादींच्या माध्यमातून वृध्द आपला दिवस येथे घालवितात. याच ठिकाणी त्यांना वैद्यकिय सुविधाही मिळते. अशा दिनकेंद्राच्या माध्यमातून वृध्दांना जीवन जगण्याची संधी उपलब्ध करुन दिली जाते. त्यामुळे वृध्दांच्या जीवनात एक नवकिरण येण्याचा मार्ग सुकर होऊ शकतो.

३. गृहसेवा योजना :-

वृध्दाश्रम कल्याण कार्यक्रमात गृहसेवा योजना सुरु करण्यात आली कुटुंब जीवनाला मदत म्हणून 'गृहसेवा व्यवस्था' योजना सुरु करण्यात आली. या व्यवस्थेत वृध्द आपल्या कुटुंबियासोबत जीवन व्यतीत करतील. वृध्दांना वैद्यकीय मदत, कायदेविषयक सल्ला, वाचनालयातील पुस्तके इत्यादी घरपोच देण्याची व्यवस्था करण्यात आली. त्यामुळे कुटुंबाचा आर्थिक भार हलका झाला. पाश्चिमात्य देशात ही योजना यशस्वी ठरलेली आहे. त्यामुळे वृध्दांना मानसिक आनंद प्राप्त होतो.

४. निवृत्तीवेतन आणि भविष्यकालिन निधीची योजना :

वृध्दावस्थेच्या काळात वृध्दांना आर्थिक सुरक्षितता प्रदान करण्याच्या हेतुने या दोन योजना आखण्यात आल्या आणि या बद्दलचे कायदे करण्यात आले. भारतातील सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमात प्रस्तुत कायद्याचा समावेश करण्यात आलेलला आहे. परंतु याचा फायदा कमी प्रमाणात होतो. आर्युविमा पोस्ट विमा याचाही फायदा वृध्दांना होतो. परंतु शेतमजूर, अल्पभूधारक, रिक्षा चालक, टॅक्सी ड्रायव्हर, हॉटेल, बेकरी इत्यादी ठिकाणच्या वृध्दांनी याचा फायदा मिळत नाही. शेतगडी, घरगडी यांनाही फायदा होताना दिसत नाही. वृध्दावस्थेत वृध्दांना आर्थिक संरक्षणाची आवश्यकता असते. पण या योजनेतील दोषांमुळे वृध्दांना याचा फायदा घेता येत नाही.

सारांश :

आधुनिक काळात वृध्दांची समस्या ही केवळ भारतातीलच नाही सर्व जगातील एक प्रमुख समस्या बनली आहे. जगभरातील वृध्दासमोर विविध प्रकारचे प्रश्ना निर्माण झलेले आहे. भारतीय समाजातील संयुक्त कुटंबाचे होत असलेले विघटन आणि अर्थव्यवस्थेतील परिवर्तनाबरोबरच नागरीकरण, पाश्चिमात्यीककरण इत्यादी चा परिणाम म्हणून एक नविन समस्या निर्माण झालेली आहे.

भारतात एकोणिसाव्या शतकापर्यंत वृध्दांची कोणतीही समस्या नव्हती. पण आजच्या काळात मात्र, वृत्तपत्रे, मासिके, साप्ताहिके, नियतकालिके, त्रैमासिक, पाक्षिक, इत्यादी प्रसार माध्यमांच्याद्वारे वृध्दांच्या समस्येवर चर्चा होताना दिसते. रेडिओ, टेलिव्हीजन इत्यादी प्रसार माध्यमांच्यावर विषय मांडला जातो. तसेच राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरही या प्रश्नांचे विश्लेषण होताना दिसते. अमेरिका, रशिया, फ्रान्स, इंग्लंड इत्यादी देशातही वृध्दांची समस्या अस्तित्वात आहे. म्हणून या देशात वृध्दाश्रम, वृध्दपेन्शन, वृध्द सहाय्यता इत्यादी कार्यक्रम राबविले जातात. भारतातही अलिकडच्या काळात वृध्दांच्या समस्येची व्याप्ती विचारात घेवून त्यांच्यासाठी विविध शासकीय योजना, सोयी सवलती, पेन्शन योजना, विविध पध्दतीने आर्थिक साहय्य देवून वृध्दांचा जीवन जगण्याचा मार्ग सुसह्य करण्याचा प्रयत्न होताना दिसतो.

संदर्भ सूची

१. डॉ. दा. घो. कायाळ - भारतीय सामाजिक समस्या - कैलास - पब्लीकेशन्स औरंगाबाद
२. प्रा. एस. एन. गंदेवार - भारतीय समजा -वादातील विषय आणि समस्या - विद्या भारती प्रकाशन
३. प्राचार्य दा.धो.काचाळे - भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स- औरंगाबाद
४. डॉ. दा. धो. काचोळे - सामाजिक समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स औरंगाबाद
५. डॉ. दा.धो. काचेळे - भारतीय सामाजिक समस्या - कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद
६. प्रा.अशोक गोरे - भारतीय सामाजिक समस्या, - विद्या बुक्स पब्लिशर्स - औरंगाबाद
७. डॉ. लीला गोविलकर - निबंध मासिका- के. सागर पब्लिकेशन्स पुणे.
८. डॉ. सुधा काळदाते - भारतातील सामाजिक समस्या - पिंपळापुरे ॲन्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपुर

❑❑❑